

ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ»

THE PSYCHOLOGICAL ESSENCE OF THE CONCEPT "PERSONAL IDENTITY"

Статтю присвячено теоретичному аналізу проблеми ідентичності особистості з погляду психології. Висвітлено, чому в сучасних умовах питання особистісної ідентичності є актуальним. Представлено аналіз розвитку змісту понять «ідентичність» та «особистісна ідентичність» із погляду психоаналітичного, символічного та когнітивного підходів. Визначено особливості розвитку ідентичності в першій і другій половині життя. Проаналізовано розуміння феномену особистісної ідентичності. Розглянуто результати досліджень, присвячених вивченню структури особистісної ідентичності.

Зазначено, що більшість дослідників визначає в особистісній ідентичності динамічну структуру, яка містить у собі потреби, переконання, життєвий досвід особистості, уявлення про свою особистість, про соціальні ролі, цінності. Як предмет дослідження особистісну ідентичність найчастіше розглядають як внутрішню систему соціальних показників, завдяки яким особистість формує власну систему особистісних цінностей, ідеалів, норм, ставлення до світу й до себе. Поняття «особистісна ідентичність» активно досліджують у сучасній українській та закордонній психології. У дослідженні особистісної ідентичності звернено увагу на спрямованість на підтвердження дії особистості з боку інших.

На основі здійсненого теоретичного аналізу визначено, що ідентичність є внутрішнім суб'єктивним станом особистості, у якій проявляється усвідомлення нею себе. Особистісна ідентичність є досить важливою, оскільки на її основі відбувається формування гармонійної особистості. Індивідуальний рівень особистісної ідентичності містить сукупність унікальних своєрідних якостей, які виділяють особистість із соціального оточення.

Ключові слова: ідентичність, особистісна ідентичність, індивід, особистість, особистісні риси, соціальна ідентичність.

The article is devoted to the theoretical analysis of the problem of personal identity from the point of view of psychology. It is highlighted why the issue of personal identity is relevant in modern conditions. An analysis of the development of the concept of "identity" and "personal identity" from the perspective of psychoanalytic, symbolic, and cognitive approaches is presented. Peculiarities of identity development in the first and second half of life have been determined. The understanding of the phenomenon of personal identity is analyzed. The results of research devoted to the study of the structure of personal identity are considered.

The author states that most researchers define personal identity as a dynamic structure that includes needs, beliefs, life experience of an individual, ideas about their personality, social roles, and values. As a subject of research, personal identity is most often considered as an internal system of social indicators, thanks to which a person forms his own system of personal values, ideals, norms, attitude to the world and to himself. The concept of "personal identity" is actively researched in modern Ukrainian and foreign psychology. In the study of personal identity, attention is paid to the orientation towards the confirmation of the individual's actions by others.

On the basis of the performed theoretical analysis, it was determined that identity is the internal subjective state of an individual, in which self-awareness is manifested. Personal identity is quite important, as it is the basis for the formation of a harmonious personality. The individual level of personal identity contains a set of unique, distinctive qualities that distinguish the individual from the social environment.

Key words: identity, personal identity, individual, personality, personal traits, social identity.

УДК 159

DOI [https://doi.org/](https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.24)

10.32782/2663-5208.2023.45.24

Лиманкіна А.І.

аспірантка

Класичний приватний університет

Вступ. Проблему ідентичності впродовж тривалого часу не досліджували в психології як самостійну, але вона перебувала у центрі уваги більшості дослідників у галузі загальної психології і психології розвитку. Останнє десятиріччя поняття «ідентичність» поступово витісняє інші поняття, які були використані для позначення індивідом самого себе. Широке застосування цього терміна призвело до появи безлічі дефініцій, які іноді суперечать одна одній.

Сьогодні в наукових працях із психології особистості збільшується тенденція звернення до поняття «особистісна ідентичність». І це відбувається не випадково, оскільки в контексті останніх соціальних змін посилюється інтерес до проблеми вибору й самовираження. Свідома особистісна ідентичність дає змогу особистості розвивати систему цінностей і переконань, формувати власну модель поведінки. Осо-

бистісна ідентичність передбачає збільшення свідомої уваги до питання «Хто я?», яке супроводжує людину впродовж усього її життя.

Для того щоб повною мірою розкрити і зрозуміти сутність поняття «особистісна ідентичність», необхідно простежити еволюцію поглядів на це питання в досить широкому проміжку часу, починаючи з ХІХ ст., де ідентичність згадується вперше в працях У. Джеймса, Е. Еріксона, Ч. Кулі, Дж. Міда, Д. Марсія та інших дослідників, до наукових досліджень сьогодення.

Значну увагу феномену ідентичності приділив У. Джеймс, указуючи на те, що особистість людини становить загальну суму всього того, що вона може назвати своїм: фізичні й духовні якості, репутація, дім, діти тощо. Проте систематичні дослідження ідентичності як психологічного феномену стартували з початку ХХ ст. Із цього часу

феномен ідентичності почали сприймати як атрибут психічного життя людини, важливий її складник, основу більшості фундаментальних психологічних досліджень.

Феномен ідентичності формується і розвивається впродовж усього життя людини й залежить від багатьох чинників. Життя у соціумі змушує людину не лише взаємодіяти, а й пристосовуватися до нього постійно, щоб стати невід'ємною його частиною. Це безперервний процес формування власного «Я» в умовах глобалізації суспільства і значного інтересу до індивідуальності. Ідентичність дає змогу людині створювати власні переконання, які допомагають їй швидко адаптуватися до динамічних умов.

У психології поняття «особистісна ідентичність» пов'язане з проблемою свободи вибору й самовираження (К. Хорні) та проблемою формування «Я-концепції особистості» (Е. Еріксон, З. Фройд). Дослідженням цього питання займалися як закордонні, так і українські дослідники: Р. Бернс, П. Гнатенко, І. Гоффман, М. Жилін, А. Зубенко, О. Литвинчук, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Т. Яблонська та ін.

Метою дослідження є аналіз основних підходів до визначення психологічної сутності поняття «особистісна ідентичність» та викладення авторського погляду щодо цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідентичність є однією з умов розвитку особистості, соціальних систем і відносин, значущим явищем психічного життя людини й пов'язана з проблемою психологічного добробуту.

У сучасних умовах феномен ідентичності – це здатність індивіда до асиміляції особистісного та соціального досвіду, а також підтримання власної унікальності й суб'єктивності.

Насамперед розглянемо етимологію терміна «ідентичність». Слово «ідентичність» має латинське коріння *idem*, що означає «те саме» і позначає властивість зберігати свою сутність незалежно від трансформацій. Це ж слово застосовують і для характеристики «самості» (Self), що забезпечує її самоідентичність.

У психології існує декілька підходів до дослідження ідентичності: психоаналітичний (Е. Еріксон, Дж. Марсія, З. Фройд); біхевіористичний (Д. Кемпбел, М. Шериф, С. Шериф); символічний інтеракціонізм (Дж. Мід, Ч. Кулі, І. Гоффман); когнітивний (Г. Теджфел, Дж. Тернер, М. Хог); конструктивний (Ф. Барт, П. Бергер).

Е. Еріксон першим почав досліджувати феномен ідентичності. Передумовами

виникнення інтересу до цієї проблеми стали дискусії Его-психологів про аналіз будови особистості (розвиток і адаптація особистості, автономія, особливості функціонування «Я»), а також положення А. Фрейда про захисні механізми. Формування уявлень про ідентичність в Его-психології ґрунтується на працях Х. Хортманна, який запропонував розрізняти «Его» – психічну підструктуру, функціями якої є саморегуляція та адаптація до оточення, і «Я» (self) – сукупність психічних уявлень особистості про себе. Таким чином, ми говоримо про «Его» в межах пристосування індивіда до реальності, а «Я» – у контексті безпосереднього переживання особистістю власної цілісності.

Формування ідентичності Е. Еріксон описує як розвиток конфігурації, яка формується в дитинстві шляхом послідовних «Я-синтезів». Конфігурація містить у собі конституційну схильність, певні здібності, важливі ідентифікації, дієві захисні механізми, успішні сублімації та ролі, які виконує особистість [6].

Визначаючи ідентичність як складне, багаторівневе утворення, Е. Еріксон розглядав його на трьох рівнях: на рівні індивіда (до якого відносив уявлення про себе як про деяку незмінність фізичного вигляду та характеристик), особистісному (куди входять відчуття власної унікальності, неповторності) і соціальному (соціальні і групові ідеали, до яких ми себе відносимо) [6].

Вік з 11 до 20 років є ключовим для формування ідентичності, оскільки у цей період відбувається боротьба між позитивним полюсом ідентифікації «Я» та негативним полюсом змішування ролей. Підліток, окрім того, що має акумулювати всі знання про себе, має їх обдумати, встановити зв'язок із минулим та побудувати перспективу на майбутнє. Ідентичність характеризує індивіда як зрілу особистість, тому Е. Еріксон наголошує на тому, що здатність особистості до повноцінного розв'язання проблем на кожному віковому періоді, прийняття і усвідомлення результатів кожного етапу – необхідна умова формування і розвитку ідентичності.

Один з учнів Еріксона Дж. Марсія, розвиваючи його теорію, запропонував концепцію статусів Его-ідентичності. У межах цієї концепції описано чотири самостійні орієнтації – статуси Его-ідентичності. Статуси Его-ідентичності визначають через два параметри: пошук ідентичності та прийняття обов'язків. Дж. Марсія і його послідовники розглядають такі статуси: вирішена ідентичність (псевдоідентичність), яка реалізує установки й цінності значущих

особистостей; дифузна (розмита) ідентичність, яка характеризується ситуативністю, нестійкістю, суперечливістю; мораторій (криза ідентичності), коли особистість не може визначитися і продовжує експериментувати, не приймаючи певних обов'язків; досягнута (автономна ідентичність) [8].

Необхідно зазначити й уявлення про ідентичність Г. Теджфела та Дж. Тернера, які вважали, що сприймання людиною себе є, з одного боку, самоописом своїх унікальних особистісних характеристик (особистісна ідентичність), а з іншого – самовизначенням приналежності до тієї чи іншої соціальної групи (соціальна ідентичність) [10; 11].

Е. Фромм зазначає, що для людини характерним є прагнення до ідентичності, яка входить до кола значущих особистісних характеристик. У пошуках конформізму й соціального статусу індивід відчуває потребу в ідентичності. Яскраво виражена потреба в ідентичності може сприяти досягненню гармонії й свободи, які досягаються через активність і наполегливість особистості [3].

Екзистенційно-гуманістичний підхід має свій погляд на ідентичність як на внутрішню сутність і сприймання власного «Я», свою цілісність. Дж. Бьюдженталь визначає справжню, процесуальну, мінливу, набуту зовні, ригідну ідентичність. Ідентичність для нього – це процес постійного відчуття власного «Я», а також прийняття себе.

Послідовники аналітичної психології розвивають уявлення К. Юнга, згідно з яким особистісна ідентичність розвивається від адаптації в першій половині життя. Адаптація до певних умов і суспільних норм, спрямованість на соціальні досягнення, зміна ролей та ідентифікацій зміцнює силу «Я». у подальшому цей процес дає змогу перейти до усвідомлення і прийняття тих аспектів «Я», які раніше викликали тривогу й були витісненими. Проте дослідження в межах юнгівської психології присвячені переважно проблемам розвитку ідентичності осіб середнього віку.

Цікавим є погляд К. Гергена на феномен ідентичності. Він указує на те, що ідентичність людини – це суміш слабо пов'язаних ідентичностей, а традиційне уявлення «Я-концепції» як єдиної, послідовної психологічної структури, скоріше за все, має недостатню розробленість [7].

Польсько-британський соціолог З. Бауман розглядає ідентичність у контексті двох питань: «Хто я?» і «До чого я належу?». Ідентичність у зв'язку із цим виступає як особистісне ядро, яке забезпечує індивіду відчуття захищеності й задоволеності від знаходження у сучасному світі.

Значну увагу дослідників привертає розвиток ідентичності в період середнього віку (середина життя), оскільки у цей період психіка досить активна. Цей період порівнюють із підлітковим віком: людина переживає «невизначеність» власної ідентичності, що дає змогу перетинати внутрішні кордони й заборонені межі. Водночас виникає питання про обмеження, які задають вік і попередні життєві вибори. Особистість проявляє себе між мріями й реальністю, що ставить перед нею завдання відокремити попередню ідентичність, орієнтовану на соціальні норми. Представники різних психологічних шкіл сходяться на думці, що розв'язання цього завдання пов'язане не зі встановленням чогось, а з питанням сенсу. Сенс розкривається в розвитку тих боків себе, які раніше були прихованими, знаходилися в підкореному положенні чи містили лише потенційний характер. Таким чином, друга половина життя характеризується поверненням від адаптації до цілісності.

Прояви ідентичні можливі як на соціальному, так і на індивідуальному рівні. Саме на соціальному рівні відбувається ідентифікація особистості з нормами соціуму і, як наслідок, формування групової свідомості. Індивідуальний рівень формує неповторність особистості під час співвідношення себе з тими, хто оточує.

Дж. Мід, визначаючи співвідношення соціальної детермінації і свободи особистості, виділяє свідому й неусвідомлювану ідентичність. Когнітивні процеси детермінують прояви свідомої ідентичності, а неусвідомлювана формується під впливом неусвідомлено прийнятих норм, правил, установок. Неусвідомлювана ідентичність може стати усвідомленою лише за допомогою рефлексії [9]. Розвиваючи ідеї про співвідношення в структурі особистості свідомої і неусвідомлюваної ідентичності, І. Гоффман запропонував диференціювати соціальну ідентичність, особистісну ідентичність та Я-ідентичність.

Необхідно зазначити, що на феномен ідентичності безпосередньо здійснює вплив розвиток ціннісно-вольової сфери особистості. Цього погляду дотримується А. Ватерман, уважаючи, що елементами ідентичності є цілі, цінності й переконання, якими керується людина [12].

Останнім часом у психології частіше звертаються до проблеми саморозуміння особистості, самості, її самовираження, рефлексії, у зв'язку із цим з'являється безліч досліджень, присвячених проблемі особистісної ідентичності. Особистісну ідентичність як одну з підсистем «Я-концепції», описує

Р. Бернс. За його уявленнями, вона належить до самовизначення фізичних, інтелектуальних та моральних особистісних рис. Інші дослідники трактують це поняття по-своєму.

Особистісна ідентичність являє собою складне комплексне утворення, пов'язане з усвідомленими уявленнями людини про себе й довкілля, а також з нормами, цінностями й моральними еталонами, за якими люди оцінюють себе і формують ставлення до себе.

Особистісна ідентичність – структурне особистісне утворення, соціальне за походженням, що трактується як набір рис чи інших характеристик, що дають змогу відрізнити певного індивіда від інших людей.

Особистісна ідентичність – це внутрішня динамічна структура, яка інтегрує уявлення людини про себе з очікуваннями значущих інших, інтеріоризованих у свідомості цього суб'єкта [1].

Особистісна ідентичність – це сукупність особистісних якостей і характеристик індивіда, що забезпечує цілісність і тотожність особистості, її позитивне самосприйняття [2].

Г. Брекуелл наголошує на тому, що між особистісною та соціальною ідентичністю існує взаємозв'язок. Особистісну ідентичність вона визначає як суму інтелектуальних, моральних і фізичних рис індивіда, а соціальна ідентичність, на думку дослідниці, є сукупністю певних ідентичностей, сформованих на її приналежності до різних соціальних підсистем. Дослідниця виділяє наступні компоненти структури ідентичності: біологічний організм (ідентичність як продукт взаємодії біологічного організму із соціальним контекстом); змістовний вимір (характеристики особистісної та соціальної ідентичності); ціннісний вимір (вимір цінностей індивіда); час (розвиток ідентичності в плані суб'єктивного часу) [5].

Формування особистості протікає переважно несвідомо на всіх рівнях психічної діяльності. Цей процес являє собою одночасне відображення і спостереження, у результаті якого формується особлива психологічна конфігурація, що складається із двох основних складників: оцінка себе порівняно з оцінкою інших. Цей процес знаходиться в постійній зміні та розвитку.

Особистісна ідентичність має два аспекти: особистісний та соціальний. Онтогенетично особистісна ідентичність є вторинною стосовно соціальної, формуючись на основі використання вироблених у процесі соціальної категоризації понять. Особистісна ідентичність соціальна за походженням, оскільки вона формується в результаті взаємодії індивіда з іншими

людьми. Трансформація особистісної ідентичності зумовлена змінами у соціальному оточенні індивіда.

Особистісна ідентичність як психологічний феномен пов'язана з досить відомими моделями психологічних явищ, такими як «Я-концепція», самоповага, «образ-Я», соціальні ролі, спрямованість тощо. Разом із тим було б недоречно ототожнювати процес постійної диференціації і становлення індивідуальності людини з перерахованими явищами. Вони входять до змісту особистісної ідентичності особистості, багато в чому визначають, але не вичерпують її.

Важливість особистісної ідентичності полягає у її особистісній регуляції та соціальній активності людини. Осмислене здійснення виборів, які життя пропонує особистості, постановка цілей, яких необхідно досягати, налагодження стосунків із друзями та близькими людьми передбачає чіткі й диференційовані переживання людиною себе як особливої істоти, яка має певні цінності, інтереси, прагнення і проживає своє життя.

Для того щоб пережити власну визначеність, людині необхідно мати деякі стійкі орієнтири: стабільні соціальні інститути, життєві цінності, визнані критерії успішності життя, чітко розмежовані соціальні групи, до яких можна було б віднестися як до «своїх» чи «чужих». Відсутність чи двозначність цих орієнтирів утруднюють процес формування особистісної ідентичності.

Фундаментальною потребою особистості є її прагнення отримати від інших людей схвалення (підтвердження) тих дій, які вона здійснює. Людина відчуває природну потребу в підтриманні цілісності, у збереженні Self, а для цього їй необхідна міжособистісна взаємодія, де Self знаходило б підтвердження. Почуття ідентичності, опанування себе досягається шляхом роз'яснення змісту Self у процесі підтверджуючої поведінки значущих інших. Людина наближає до себе, поглиблюючи стосунки, інтенсифікуючи їх із тими, чий структури особистісного сенсу є конгруентними до її структури сенсу.

Сім'я є одним із значущих просторів особистості, що виконує функцію підтвердження і підтримки. Один із дослідників проблеми сім'ї – Е. Берджесс визначає сім'ю як «єдність взаємодіючих особистостей». Роль сім'ї у формуванні особистісної ідентичності є досить значною, оскільки людина вже ізолюється від розв'язання суспільних питань і зосереджується на невеликому, відносно автономному світі сім'ї. Це є своєрідним психологічним захистом від змін у соціумі.

Висновки з проведеного дослідження.

У процесі дослідження визначено такі аспекти в різних трактуваннях поняття «особистісна ідентичність»: є складним (неоднорідним) феноменом; містить цілісність і тотожність унікальних уявлень людини про себе; визначається іншими людьми й дає їм змогу відрізнити певного індивіда від інших.

В описі структури ідентичності дослідники розходяться у своїх поглядах. У різних працях, де автори описували структуру особистісної ідентичності, можна виділити від двох до п'яти її компонентів. Одні дослідники виділяють такі її компоненти, як диференційованість, наявність об'єктивних і суб'єктивних параметрів, часова перспектива, цілісність, реалістичність та ставлення до себе, інші – соціальну й соціально-часову самоідентичність, стабільність переживання цих ідентичностей. Треті вказують на когнітивний та емоційно-ціннісний компоненти чи когнітивний, емоційний та рольовий.

Таким чином, проаналізувавши праці різних дослідників, ми визначили, що не існує єдиного погляду щодо трактування поняття «особистісна ідентичність». На нашу думку, це пов'язано з тим, що зміст особистісної ідентичності є специфічним на кожному етапі її розвитку. Можна припустити, що не лише зміст і структура є специфічними для різних етапів, а й сама особистісна ідентичність не є перманентним феноменом і може визначатися залежно від певних життєвих етапів чи віку людини.

На нашу думку, особистісна ідентичність – це самосприйняття себе як особистості, здатність змінюватися, ототожнення себе з минулим та бачення себе в майбутньому. Формування особистісної ідентичності пов'язане з усвідомленням власної значущості. В іншому разі відбувається «розмивання» почуття свого «Я», що призводить до утруднення здійснювати правильний вибір.

Сьогодні особистісну ідентичність як предмет психологічного дослідження продовжують розглядати з різних поглядів. У процесі дослідження було визначено, що не виділено соціально-психологічні умови для її формування в певні вікові періоди, що дає можливість визначити шляхи подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жилін М. Аналіз ідентичності з погляду індивідуалістичної та соціальної психології. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2020. Вип. 6. С. 63–71.
2. Посохова Я. С. Проблема ідентичності та визначення психологічних основ її вивчення. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 217–221.
3. Литвинчук О. Соціальна та особистісна ідентичність: соціально-філософський аналіз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філософія». 2011. Вип. 8. С. 195–202.
4. Яблонська Т. М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2010. Вип. 38. С. 378–387.
5. Breakwell G. M. Resisting Representations and Identity Process. *Paper on Social Representations*. 2010. Vol. 19. P. 1–11.
6. Erikson E. H. *Identity : Youth and Crisis*. New York : W. W. Norton & Company, 1968. 336 p.
7. Gergen K. J. Personal consistency and the presentation of self. *The self insocial interaction*. 1968. Vol. 1. P. 299–308.
8. Marcia J. E. *Identity in Adolescence : Handbook of Adolescent Psychology*. New York : John Wiley & Sons, 1980. P. 159–187.
9. Mead G. H. *Mind, Self and Society from the Standpoint of a social Benaviorist*. Chicago : The University of Chicago Press, 1975. 248 p.
10. Tajfel H. *Social identify and intergroup relations*. Cambridge : University Press, 1982. 612 p.
11. Turner J. C. *The experimental social psychology of intergroup behavior*. Intergroup behavior. Oxford, 1984. 360 p.
12. Waterman A. S. Identity as an Aspect of Optimal Psychological Functioning. *Adolescent Identity Formation*. 1992. № 4. P. 50–72.